

Medžlisi Ahmeda Gazzalija u prisustvu Jusufa Sufije*

Medžlisi Ahmeda Gazzālija

OD FRAGMENTARNIH DJELA hadže Ahmeda Gazzālija (preminuo 517. ili 520. god.) koja danas imamo na raspolaganju su usmena predavanja koja je držao na skupovima zikra i pouke, a koja su zapisivali njegovi učenici. Dio ovih usmenih predavanja koja su se obično nazivala “*medžlisima*” zabilježen je u različitim izvorima. Jedan od njih je djelo *Qassās wa al-muzekkirīn*, autora Ebūl-Feredža Džūzija (preminuo 597. god.). Ovaj autor koji nije imao blagonaklono mišljenje o Ahmedu Gazzaliju bilježi da je Ahmed Gazzali došao u Bagdad i tamo držao vaz, te da su neki zapisivali njegova kazivanja. “I ja sam vidio jednu od tih zabilješki sa Ahmedovim potpisom na kojoj je njegovim rukopisom bilo napisano: Ovo su moje riječi.” Dio ovoga *Medžlisa* je Ibn Džuzi zabilježio u knjizi *Qassās*.² Isti autor u svojoj drugoj knjizi *Al-Muntazam* uz biografiju Ahmeda Gazzalija donosi i dijelove njegovih *Medžlisa*.³ Ibn Džuzijeve zabilješke su u svojim djelima prenosili kasniji pisci, među kojima i Ibn Hadžer Askelānī (preminuo 852. god.) u knjizi

* Tekst preuzet iz časopisa *Ma‘āref*, XIX/1381, br 1.

² Abū al-Farağ ibn Ğūzī, *Kitāb Al-Qassās wa al-muzekkirīn*, kritička obrada Marilyn Swartz, Dār al-Mašriq, Beyrūt, str. 104-106, par. 221-8.

³ Ibn Ğūzī, *Al-Muntazam fī tawārīh-il-mulūk wa al-umam*, kritička obrada Soheyl Zakār, svezak 10, Beyrūt, 1995./141.5, str. 217-219.

Lisān al-mizān.⁴ Osim ovih, dio Gazzalijevih *Medžlisa* nalazi se u rukopisnoj zbirci biblioteke *Chester Beatty* koju ćemo predstaviti nešto kasnije.

Ibn Džuzi, kao što smo kazali, spominje medžlise Ahmeda Gazzalija u Bagdadu. Međutim, Gazzali nije samo u Bagdadu kazivao medžlise. Abd al-Kerīm Rāfi'ī u knjizi *Tadwīn* spominje medžlise koje je Ahmed kazivao u Kazvinu.⁵ Ibn Mustewfi u Povijesti Erbela prenosi od Ebū al-Ma'ālīja Sāida ibn Alīja da je Ahmed u džamiji Qasr kazivao medžlis koji je prisutne doveo u stanje takve duhovne opijenosti da su jecali i trgali odjeću sa tijela.⁶ Vrlo je moguće da je Gazzali kazivao medžlise i u drugim gradovima: u Nišaburu, Hamadanu, Tebrizu i Maragi.

Većina *Medžlisa* Ahmeda Gazzalija sačuvanih do danas su na arapskom jeziku i to su uglavnom predavanja koja je držao u Bagdadu, a sasvim je izvjesno da je Ahmed medžlise koje je držao po iranskim gradovima kazivao na perzijskom jeziku. Srećom, dio *Medžlisa* na perzijskom jeziku sačuvan je do danas. Jedan od njih prenosi i Verāvīnī u svojoj *Merzebān nāmi*:

U poučnim knjigama sam pročitao da se imam Ahmed Gazzali, sabrao nas Allah u njegovu društvu na Sudnjem danu, jedanput na skupu zikra i vaza okrenuo prisutnima i kazao: "O muslimani, sve što sam Vam za ovih 40 godina kazivao sa minbera Firdusi je izrekao u jednom stihu. Ako postupate prema tome okoristit ćete se kazivanjima drugih:

*Vladara pravednog stalno obožavaj
O danu koji prošao je razmišljaj*"⁷

O zbirci Chester Beatty

U rukopisnoj zbirci biblioteke *Chester Beatty* koja se nalazi u Irskoj zabilježen je znatan broj *Medžlisa* Ahmeda Gazzalija, pod brojem 3682. Ovu zbirku je predstavio Arthur J. Arberry u sažetom Katalogu arapskih

⁴ Ahmad ibn 'Alī ibn Haġar al-'Asqalānī, *Lisān al-mizān*, svezak 1, Beyrūt, 1971., str. 294.

⁵ 'Abd al-Karīm ibn Muhammad al-Rāfi'ī, *Al-Tadwīn fī aḥbār-i Qazwīn*, kritička obrada 'Azīzullāh 'Atārūdī, svezak 4, Beyrūt, 1987./1408., str. 98-99.

⁶ Cit. prema: *Maġmū'e-ye āsār-e fārsī Ahmad-e Ġazzālī*, kritička obrada Ahmad Moġāhed, Tehrān, 1370., str. 132.

⁷ Sa'do-dīn Warāvīnī, *Marzabān nāme*, kritička obrada: Mohammad Roušan, svezak I, Tehrān, 1355., str. 142-143.

rukopisa, svezak III, pohranjenih u biblioteci Chester Beatty.⁸ Arberry je u Katalogu spomenuo svega 16 glavnih djela ove rukopisne zbirke dočim je broj rukopisa ove raritetne zbirke znatno veći. Spomenuta zbirka sadrži Fetve na perzijskom jeziku Ebū Hāmida Gazzālīja, Ahmedova brata, kao i nekoliko drugih djela na perzijskom kao npr. Zbirku od 23 pripovijesti od Ahlākīja, a koju je redigirao i objavio autor ovoga rada.⁹ Međutim, veći dio sadržaja ove zbirke je na arapskome jeziku, kao i *Medžlisi* Ahmeda Gazzalīja.

Medžlisi Ahmeda Gazzalīja rukopisne zbirke Chester Beatty zabilježeni su na dva različita mjesta; na fol. br. 19-47, pod naslovom “*Fusūl al-multaqata min Medžālis-i aqdhā šeyh al-imām Ebū al-Futūh Ahmed ibn Muhammed al-Gazzālī bi Bagdād*” i ovo je glavnina Gazzalījevih *Medžlisa* sadržanih u ovoj zbirci. U ovoj rukopisnoj zbirci nalaze se i tri druga *Medžlisa* koja počinju od sredine fol. 89/b i završavaju na sredini folije 90/a. Na koncu je g-din Ahmed Mudžāhid koristeći se ovim rukopisom redigirao i objavio “*Fusūl al-multaqata*”.¹⁰ Međutim, *Medžlisi* zabilježeni na fol. 89-90 ostali su skriveni kako Arberryu, tako i Mudžahidu i stoga do sada nisu ni publicirani. Ova tri *Medžlisa* je autor rada redigirao i preveo i donosi ih na kraju teksta. Prije nego nešto više kažem o ova tri *Medžlisa* želim se osvrnuti i na druge *Medžlise* iz rukopisne zbirke Chester Beatty.

Analiza Gazzalījevih Medžlisa

Kazivanje medžlisa jedan je od drevnih običaja sufija i Ahmed Gazzalī je slijedeći taj običaj održavao i svoje medžlise. Ovi medžlisi, poput medžlisa drugih tarikatskih pirova, obično su započinjali pitanjem ili nekom temom koju bi inicirao neko od prisutnih ili bi pitanje bilo postavljeno od strane osobe koja uopće nije prisustvovala medžlisu. Tako su, primjera radi, na jednom medžlisu pitali hadže

⁸ Arthur J. Arberry, *A Handlist of the Arabic Manuscripts in the Chester Beatty Library*, Vol. III, Dublin 1958., pp. 78-81.

⁹ *Maāref*, VI/1368, br. 3.

¹⁰ Mağāles (Zabilješke Ahmeda Gazzalīja, preminuo 520. god.), kritička analiza Ahmad Moğāhed, Tehrān, 1376. (Autor ovoga rada zajedno sa g-dinom Kazemom Bergnisom je prije nekoliko godina preveo i redigirao djelo *Fusūl al-multaqata*. Nadamo se da će ova redigirana zbirka izaći iz štampe).

Ahmeda šta da radi onaj ko osjeća strah (str. 2)?¹¹ Ili šta je značenje hazreti Ibrahimovih riječi koje je uputio Bogu: “da mi se srce smiri” (str. 20)? Ili su pitali: Kako je moguće, u pripovijesti o hazreti Sulejmanu i Belkisi, da je Hudhud znao, a da Sulejman nije znao (str. 35)? Ili su ga na medžlisu jednostavno pitali: Šta ima? Na jednome medžlisu pitali su ga za mišljenje o osobi koja se noću budi iz sna i obavlja namaz, a kada vrijeme postane hladno onda ne želi ustati iz postelje nego ostaje u krevetu i uči Kur’an (str. 1). Na nekim medžlisima koji su počinjali učenjem Kur’ana Gazzali bi kazivanje započeo odgovorom na pitanje koje su mu postavljali vezano za značenje ajeta kojeg bi učač proučio. Npr. na početku *Medžlisa* (str. 29) je zabilježeno da je učač proučio: “*i požurite*”, što je aluzija na 133. ajet sure Āli ’Imrān u kojem se kaže: “*I požurite da dobijete oprost od Gospodara vašega i Džennet prostran kao nebesa i Zemlja pripremljen za bogobojazne*”, nakon čega su Ahmeda pitali: Kada je Bog uz nas na svakom mjestu, gdje god bili, kao što je kazao: “On je sa vama” kome i kuda vodi ova žurba i hitnja? Katkad bi medžlis započinjao pitanjem koje bi Gazzaliju bilo postavljeno putem pisma ili poruke. Tako je na jednom mjestu (str. 17) zabilježeno da su mu dali pismo u kojem je pošiljalac napisao: “Kad god čujem ime Allah zaboravim na samog sebe i samo želim izaći iz tog hala.”

Pitanja koja se postavljaju Gazzaliju su uvijek kratka i sažeta. Pitanja, uglavnom, ne sadrže više od dvije do tri riječi. Naravno da je pitanje koje je postavljeno na stvarnom medžlisu bilo mnogo duže i iscrpnije ali je prepisivač budući da je morao brzo pisati bilježio samo njegov kratak sadržaj. I Gazzalijevi odgovori i mišljenja o određenom pitanju su isto-tako bili sažeti. Ponekad je odgovor bio srazmjeran postavljenom pitanju. Tako su ga na jednom *Medžlisu* (str. 6) pitali: Kakva je bila Božija nakana u stvaranju likova (tjelesa) kada On gleda jedino u duše i ništa drugo? Gazzali je odgovorio: “Dao ti je jahalicu da prevaljuješ postaje do Njega ali si ti okrenuo lice Njegovu neprijatelju.” Odgovori su, izvjesno je, opširniji od ovoga, ponekad dugi i po nekoliko stranica. Naravno, osobenost Gazzalijeva stila je u sažetom i jezgrovitom govoru. On nije volio preopširnost u izražavanju riječima i bio je od onih koji su dobro razumijevali “jezik išareta”. Dakle, njegovi su odgovori na ovim medžlisima bili kratki i sažeti baš kao i pitanja koja su mu postavljali.

¹¹ Broj stranice unutar zagrade naveden je prema *Medžalisima* Ahmeda Mudžahida.

To je razlog što na nekim medžlisima nema posvema jasne povezanosti između pojedinih tema.

Ovi *Medžlisi* (iz rukopisne zbirke Chester Beatty) nam ne pružaju nikakve uzgredne informacije. U "*Fusūl al-multaqata*" ne spominje se ime niti jedne osobe koja je postavljala pitanje; ne znamo je li pitanje postavljao neko od Gazzalijevih murida ili neko izvan toga kruga; je li bio sufija ili ne? Nije poznato ni mjesto održavanja medžlisā. Na početku je zapisivač zabilježio da su ovi medžlisi održavani u Bagdadu, ali nije precizno naznačio mjesto održavanja: je li to bilo u tekiji, džamiji ili na nekom drugom mjestu. Također, nije poznato koliko je osoba prisustvovalo na svakom od ovih medžlisa, ko su oni bili i kojem društvenom sloju su pripadali. O Ahmedovim medžlisima je kazano jedino da su bili ispunjeni ushićenjem i zanosom, te da su neki naglas jecali i uzdisali a i sam Ahmed bi ponekad zapadao u stanje "*vedžda*". Ali, mi i ovako oskudne informacije ne možemo pronaći u "*Fusūl al-multaqata*". Uopće uzev, zabilješke o medžlisima lišene su bilo kakvog stilskog dotjerivanja i opisivanja detalja. Čini se da zapisivač nije imao vremena za takvo što. Koliko je samo tema Ahmed kazivao na ovim medžlisima a koje pero prepisivača nije zabilježilo.

Premda se sve teme o kojima je govoreno na medžlisima Ahmeda Gazzalija bave putevima čovjekova približavanja Bogu, ipak su one u suštini raznovrsne. Općenito se ove teme odnose na praktična pitanja i obredoslovlje kao i na teorijska i pitanja islamske gnoze. Tako, kada na prvome *Medžlisu* zabilježenom u "*Fusūl al-multaqata*" Ahmeda pitaju o osobi koja se noću budi i ustaje iz kreveta da obavi namaz, a kada vrijeme postane hladno ne ustaje nego uči Kur'an u krevetu, on odgovara: Koliko god je učenje Kur'ana dobro djelo ono ne smije biti zapreka u obavljanju namaza (str. 1). Na jednom drugom mjestu kaže: Kada hoćeš obaviti namaz srce usredsredi na Boga a ne na bilo šta drugo (str. 6). Jednom, opet, oporučuje svome slušatelju: Dokle god si u namazu nemoj (po)željeti ništa iz vanjskoga svijeta (str. 11). U namazu, i u ibadetu uopće, bit i suština je srce i Bog gleda u srce, a ne u tijelo. "Doista Allah ne gleda u tijela" (str. 9). I da bi, u konačnici, čovjek mogao motriti Ljepotu Obožavanog treba preispitati valjanost svoje nakane (str. 9).

Promjena loših osobina u pozitivne, kao npr. škrtosti u darežljivost; moralne zaprljanosti u čistotu; neposlušnosti u pokornost; licemjerja u iskrenost, teme su na kojima je insistirao Gazzali. On je isticao da putnik duhovne staze nakon što se oslobodi loših svojstava može govoriti o

svojevima Boga (str. 2). Iskrenost je uvjet za ispravnost djela i svako djelo koje je lišeno iskrenosti bolje je da, kao takvo, i ne postoji (str. 21). Zikr je za srce najvažnije djelo i trajnost zikra je srž namaza (str. 21). Kada na medžlisu pitaju Ahmeda da li je bolji tajni (skriveni) ili javni (otvoreni) zikr, on odgovara da je javni zikr čin jezika, a čežnja i ašk su djelo srca dok je izravno osvjedočenje stvar duha (*rūh*). Ovim odgovorom Ahmed temeljni značaj pridaje zikru srca i nutrine (str. 22).

Iako je Gazzali na velikom broju medžlisa tretirao praktična pitanja, ipak se stječe dojam da je davao prednost teorijskim pitanjima u odnosu na praktične preporuke i naloge. Uistinu, temelj praktičnih pitanja su teorijske rasprave i stoga su u srcu njegova govora o praktičnim pitanjima skriveni teorijski dijalozi. Primjera radi, kada je riječ o namazu treba uzeti u obzir njegov izvanjski i unutarnji aspekt. Gazzali smatra da kao što čovjek posjeduje tijelo, srce i dušu tako i namaz ima tjelesni, srčani i duševni aspekt. Tijelo namaza su pokreti klanjača, srce namaza je prisutnost, a njegova duša je odsutnost iz zikra naspram izravnoga osvjedočenja onoga Koji je objekat zikra (Allah, dž.š.). To je značenje *radosti oka* na šta je hazreti Poslanik aludirao hadisom: “*Radost moga oka je u namazu*” (str. 35).

Pridavanje pažnje unutarnjem aspektu i gnostičkim značenjima kur’anskih ajeta i kur’anskih pripovijesti, te tumačenje kur’anskih profinjenosti, sve je to iznimno uočljivo na medžlisima Ahmeda Gazzalija.¹² Jedna od omiljenih Ahmedovih tema na koju je nebrojeno puta ukazivao na svojim medžlisima je viđenje Boga (*ro’yat*). Ahmed se nije slagao sa stajalištem mu’tezilija koji su smatrali da se Boga ne može vidjeti. On je vjerovao da je viđenje Boga moguće, ne samo na Ahiretu već i na ovome svijetu, naravno okom srca. Na jednom od svojih medžlisa Ahmed prigovara mu’tezilijama i prenosi priču vezanu za njih kako su kazali: Mi ne vidimo Boga. Mi im odgovaramo: Vi Ga ne vidite (str. 12). Ahmed Musaove, alejhisselam, riječi: *Moj Bože, ukaži mi se* i odgovor koji je čuo: *Nikada Me Nećeš vidjeti*, na koje se obično pozivaju mu’tezilitski teolozi kako bi dokazivali da je viđenje Boga nemoguće, tumači na jedan sasvim novi način. U svome tumačenju on se koristi

¹² O kur’anskim profinjenostima i njihovoj upotrebi u izlaganjima sufijskih šejhova kao što su Ahmed Gazzali i Sejfuddin Baharzi vidjeti autorov rad: Latāeef-e Qorāni dar Mağāles-e Seyfod-dīn-e Bāxarzi, *Ma’āref*, XVIII/1380, br. 1, str. 3-18.

pričom o susretu i razgovoru između Musaa, alejhisselam i Iblisa na brdu Sinaj koju prenosi iz Hallādževa *Tavāsina*.¹³

Hazreti Musa u ovoj priči pita Iblisa: “Zašto se nisi poklonio Ademu”, a ovaj odgovara: “Moj obožavani je Jedan”, te potom nastavlja: “Ja nisam kao ti, što si od Boga tražio da ga vidiš i kazao: “*Moj Bože, ukaži mi se*”, a kada je Bog kazao: “*Pogledaj u brdo*”, ti si pogledao. A da nisi pogledao vidio bi Boga” (str. 13-14).

Musaova, alejhisselam, greška bila je što je pogledao u brdo. Hazreti Ibrahim je počinio jednu drugu grešku jer je gledao u drugo osim Njega: u zvijezdu, mjesec, Sunce. I kada god bi ih ugledao kazao bi: “*Ovo je Gospodar moj*” (str. 56). Ahmed Gazzali je naklonost prema zvijezdama i pripisivanje njima božanskih svojstava smatrao bolešću srca i ovu hazreti Ibrahimovu bolest je nazvao “žutilo aška”.

Međutim, poslanik koji nije počinio Musaovu i Ibrahimovu grešku bio je hazreti Muhammed. On hazreti je u noći Mi’radža vidio Boga stoga što u toj noći nije pokazao naklonost ni prema čemu drugome (str. 52). O tome je Istiniti Bog kazao: “*Pogled mu nije skrenuo, nije prekoračio*” (Al-Nağm: 17). To je bio način na koji je on dosegnuo puninu tevhida i motrio Boga okom srca, kao što je kazano u Kur’anu: “*Srce nije poreklo ono što je vidio*” (Al-Nağm: 11).

Videnje Boga okom srca je jedini važan, zapravo najvažniji čovjekov cilj i on treba sve žrtvovati kako bi ga ostvario. Stoga otvaranje oka srca ili “izrastanje” u posjednika srca što je nužni preduvjet viđenja ima iznimnu važnost, na šta je opetovano ukazivao i Ahmed Gazzali. Postati posjednikom srca nije nimalo jednostavno. Na jednom od svojih medžlisa Ahmed srce naziva “vodom života”. Srce je smješteno u tminama nefsa i salik poput Zūl-qarnejna (Aleksandar) treba krenuti u potragu za njim. Da bi našao srce ili “vodu života” salik treba u potpunosti promijeniti vlastitu nutrinu, drugim riječima kazano, treba se iznova roditi. Nakon ovog drugog rođenja saliku se otvara oko srca. I ovo oko, prema riječima Ahmeda Gazzalija, poput tjelesnog, oka glave ima bjelilo i crnilo. Crnilo ovoga oka je Allahov, dželle šanuhu, nur, a bjelilo koje se nalazi u zjenici je Mašukova ljepota. I kao što se crnilo i bjelilo oka nalaze zajedno u jednoj zjenici i ne mogu se odvojiti, tako isto je Allahov nur neodvojiv od Mašukove ljepote.

¹³ Hoseyn ibn Mansūr Hallāğ, *Tawāsīn*, kritička obrada Louis Massignon, Pariz, 1913., str. 45.

Kako se može dosegnuti viđenje Mašukove ljepote? Odgovor Ahmeda Gazzalija je jednostavan: aškom. Plemeniti Poslanik koji je išao na Mi'rādž i gledao Boga bio je Njegov ašik. Na jednom od svojih medžlisa Gazzali ukazuje na riječi Mekkelija koji su o hazreti Muhammedu kazali: *Doista je Muhammed bio ašk svoga Gospodara* (str. 7).

Izraz *ašk* (عشق) koji je Ahmed Gazzali upotrijebio na medžlisu i kojim je svoje slušatelje, štaviše sve muslimane, pozvao na stazu ljubavi¹⁴ ne nalazimo u Kur'anu. Izraz kojim se u Kur'anu označava ljubav jeste "*hobb*" (حُب). Na jednom mjestu Allah, dželle šanuhu, je za vjernike kazao da Ga snažno vole: "*A oni koji vjeruju njihova je ljubav (hobb) prema Allahu najsnažnija*" (Al-Baqara, 165). Ovu snagu ljubavi, poput nekih drugih sufija, Ahmed Gazzali je nazivao aškom. Jedan drugi ajet je, također, bio predmetom iznimne Gazzalijeve pažnje: "*koje On voli i koji Njega vole*" (*yuhibbuhum wa yuhibbūnehu*) (Mā'ida: 54). I, uistinu, njegov *Sawāneh* je tumačenje ovih kur'anskih riječi. Ahmed tumači da pronominalni sufiks "hum" (هم) - oni, u riječi "yuhibbuhum" znači sagorjeti u plamenu čežnje (str. 4). Ovaj vatreni plamen gori u dubini srca da bi, u konačnici, spalio ašikovo biće poput leptirice pretvarajući ga u pepeo. I upravo ova čežnja baca ašika u stegu ljubavi i on pred Mašukom stoji poput ožednjele osobe koja je došla pred izvor čiste bistre vode sa kojeg se ne može napojiti. Da bi dodatno pojasnio to stanje Gazzali recitira ovaj arapski stih:

*Pred vodom žubornom stajaše
Ali žeđ utoliti ne mogaše*¹⁵

Sličnog značenja je i rubaija koja se nalazi u *Sawānehu* a koju je vjerovatno napisao sam Gazzali:

*Aškom izgaram a srce ukrade mi Voljeni
Usne željele bi kazati, al' jezik zanijemi*

*Da li igdje vidje ovakvoga hala
Žedan sam a ispred mene teče voda bistra*¹⁶

¹⁴ *Mağāles*, str. 4.

¹⁵ *Ibid*, str. 5.

¹⁶ Ahmad Gazzālī, *Sawāneh*, kritička obrada Nasrol-lāh Pūr Ğawādī, Tehrān, 1359., str. 35.

Citiranje arapskih stihova, posebno onih na temu ljubavi, te ukazivanje na hikaje koje govore o gnostičkoj ljubavi, kao što su one o sultanu Mahmudu i Ajazu, te prenošenje izreka sufijskih prvaka, poput Bajezida Bistamija, Džunejda Bagdadija, Ebul-Husejna Nurija i Šiblija, sve to je predstavljalo neizostavni segment Gazzalijevih usmenih predavanja.

Medžlisi su sadržavali i neke druge značajke na koje je Gazzali ukazivao i u *Sawānehu*. Jedna od njih je alegorija “leptirica” i “svijeća”. Ovu je alegoriju Ahmed preuzeo iz Halladževa *Tavāsina* i na temelju nje je objasnio razliku između znanja i spoznaje. Prema Gazzalijevu tumačenju znanje je gledanje leptirice u plamen svijeće dok oblijeće oko njega, dočim spoznaja nastupa onda kada se leptirica baci u plamen i sagori u njemu (str. 60). Ovu temu je Ahmed potanko, sa svim pojedinostima, obradio u *Sawānehu*.¹⁷

Slijedeća značajka se odnosi na uzvišenost težnje. Gazzali naglašava da osoba ne smije biti opčinjena ničim osim jednom stvari – Biserom krune “*yuhibbuhum*” (koje On voli); to znači da bude jedan od ljubljenih, onih na koje je Bog izlio Svoju ljubav i koji zauzvrat voli Boga. Drugim riječima kazano, čovjek treba imati uzvišenu težnju da jedino Boga odabere za Ma'sūqā. O tome Ahmed govori i u *Sawānehu*: “Težnja ašqa je da objekat njegove ljubavi (Ma'sūq) mora posjedovati najuzvišenija svojstva. Dakle, svaki ma'sūq koji upadne u zamku sjedinjenja ne dolikuje da se nazove ma'sūqom”. Gazzali, nadalje, ukazuje na razgovor između Iblisa i Boga i kaže: ” To je ono kada je Iblisu kazano “**Neka je na tebi prokletstvo Moje**”, a on odvratio “**Tako mi veličanstvenosti Tvoje**”, tj. ja ovu gordost volim radi Tebe.”¹⁸ Uzvišenost Iblisove težnje je, naravno, tema koju je ranije obradio Halladž u *Tavāsīnu*. On je dao tumačenje da harf ع kojim počinje njegovo ime “Azāzīl” (عزازيل), Iblis, ukazuje na uzvišenost njegove težnje (علو همت).¹⁹

Jusuf Sufija i njegova pitanja

Kao što je ranije kazano u Medžlisima zabilježenim u “*Fusūl al-multaqata*” ne spominje se ime nijedne osobe koja postavlja pitanje. Ali,

¹⁷ *Sawāneh*, str. 32-33. O značenju ove alegorije u tesavvufu Halladža i Ahmeda Gazzalija vidjeti više u autorovu članku “Leptirica i vatra”, *Našr-e Dāneš*, XVI/1378, br. 2, str. 3-15.

¹⁸ *Sawāneh*, Predgovor, str. 49.

¹⁹ Hallāğ, *Tawāsīn*, str. 52.

u druga tri Medžlisa iz rukopisne zbirke biblioteke Chester Beatty, fol. 89-90, spominje se ime osobe koja postavlja pitanja Ahmedu Gazzaliju. Na prvome Medžlisu se ova osoba spominje pod imenom Jusuf Sufija, a na druga dva samo kao Jusuf. Ko bi mogao biti ovaj Jusuf Sufija?

Iako se ništa zasigurno ne može kazati o njemu, ipak se mogu izvući neke pretpostavke na temelju konteksta. Prva je pretpostavka da je bio sufija. Druga je da nije bio ni pir, niti murid Ahmeda Gazzalija. Njegova pitanja na sva tri medžlisa su zapravo data u obliku prigovora i primjedbe. Na prvom medžlisu Jusuf Sufija kaže Ahmedu Gazzaliju: “Ti tražiš od mene da ostavim dunjaluk, a ja sam to već učinio.” Na drugome medžlisu pita: “Šta je obilježje hazreti Ibrahimove ljubavi prema Bogu, jer je on ugledavši zvijezdu kazao: Ovo je gospodar moj.” Smisao njegova pitanja je u tome da kada je hazreti Ibrahim ugledao zvijezdu, mjesec i Sunce i kazao: Ovo je gospodar moj, u takvome stanju on nije bio istinski zaljubljenik u Boga. Na trećem medžlisu kada Ahmed Gazzali govori o vrlinama Musaa, alejhisselam, Jusuf opet prigovara pitanjem: “Zašto Bog kada Ga je Musa zamolio: *Moj Bože, ukaži mi se nije udovoljio njegovoj molbi i zašto mu je kazao: Nikada Me Nećeš vidjeti?*”

Jedina povijesna ličnost za koju znamo da je bila savremenik Ahmeda Gazzalija, zvala se Jusuf, bila sufija i prisustvovala njegovim medžlisima upućujući mu prigovore, je hadže Jusuf Hamadānī. *Ebū Ja'qūb Jūsuf ibn Ejjūb Hamadānī* (preminuo 535. god.) bio je jedan od vaiza i sufija druge polovine petog i početka šestog hidžretskog stoljeća²⁰ koji, čini se, nije imao lijepo mišljenje o Ahmedu Gazzaliju i moguće je da su njih dvojica vodili međusobne rasprave.²¹ U djelu *Mersādol-'ebād* Nedžmuddin Rāzī na jednom mjestu govori o odnosu Jusufa Hamadanija spram Ahmeda Gazzalija:

Neki čovjek je čudeći se ispričao da je bio sluga kod šejha Ahmeda Gazzalija. Šejh je sjedio za sofrom u tekiji zajedno sa prijateljima. Usred sijela se onesvijestio. Kada se povratio kazao je: “Ovoga trenu vidio sam Poslanika, alejhisselam, kako prilazi i stavlja mi zalogaj u

²⁰ O ličnosti i djelu hadže Jusufa Hamadanija pogledati Predgovor Hamadanijevoj knjizi “*Rotbatol-hayāt*” kojeg je napisao Mohammad Amīn Riyāhī (Tehrān, 1362); članak “Abū Ya'qūb Hamadānī”, Naser Gozašte, *Dā'eratol-ma'āref*, svezak VI, str. 430-432; članak “Xāḡe Ya'qūb Hamadānī wa rasāle-i dar biyān-e touhīd”, Ćalil Masgar Nažād, *Ma'āref*, XVII/1379, br. 2, str. 90-96.

²¹ O raspravama koje su se vodile među sufijama, općenito, vidjeti autorov članak “Ibn Yazdāniyār Armawī”, *Ma'āref*, XV/1377, br. 3.

usta.” Hadže imam Jusuf je rekao: “To su uobrazilje kojima se odgajaju djeca tarikatske staze”.²²

Jusuf Hamadani je početno obrazovanje stekao u Bagdadu, potom je otišao u Merv. Nakon niza godina vratio se u Bagdad 506. h. god. i posvetio se držanju vazova i upućivanju.²³ Moja je pretpostavka da je Jusuf Sufija koji je prisustvovao medžlisima Ahmeda Gazzalija, najvjerojatnije u Bagdadu, i koji mu je postavljao pitanja u vidu prigovora upravo hadže Jusuf Hamadani jer su se ovi medžlisi održavali 506. godine ili malo nakon nje. U to je vrijeme Ahmed Gazzali bio iznimno poznata ličnost u Bagdadu a njegovi medžlisi i vazovi su bili nadaleko čuveni. Jusuf Hamadani mada je bio poznat i poštovan u Mervu, u Bagdadu još uvijek nije bio dostigao takvu glasovitost. Naravno, nakon što je proveo neko vrijeme u Bagdadu i pročitao se po svojim kritikama vazova i on je postao veoma omiljen. Vrlo je vjerovatno da je Jusuf Hamadani prisustvovao Gazzalijevim medžlisima neposredno nakon svoga ponovnog povratka u Bagdad.

Mogli bismo se zapitati zbog čega se izvjestitelj sa ovih medžlisa uzdržao od detaljnijih podataka o Jusufu Sufiji. On vjerovatno nije bio tako nepažljiv. Odgovor bi mogao biti taj da je zapisivač naveo samo ime osobe i nadimak Sufi stoga što je, čini se, to bilo sasvim dovoljno za tadašnje čitatelje njegovih zabilježki da bi znali o kome se, zapravo, radi. Ovo su bile zabilješke nekoga od murida Ahmeda Gazzalija koje su bile namijenjene i ostalim njegovim muridima, a oni su, vjerovatno, poznavali samo jednoga Jusufa u Bagdadu, pobožnjaka i sufiju, osobu od autoriteta i relativno poznatu; osobu koja je tako dobro poznavala teologiju i gnozu da se drznula suprotstaviti glasovitom gnostiku Ahmedu Gazzaliju na njegovim medžlisima. Koliko mi je poznato u to vrijeme u Bagdadu niko osim hadže Jusufa Hamadanija nije posjedovao takve kvalitete niti takvu reputaciju.

Gazzalijevi odgovori Jusufu Sufiji

Tri medžlisa Ahmeda Gazzalija na kojima je svoje primjedbe iznosio Jusuf Sufija i iz jednog drugog razloga se razlikuju od ostalih njegovih medžlisa, primjerice onih u “*Fusūl al-multaqata*”. Ostali Medžlisi su

²² Nağmod-dīn Rāzī (Daye), *Mersādol-‘ebād*, kritička obrada Mohammad Amīn Riyāhī, Tehrān, 1352., str. 297.

²³ Ibn Ġūzī, *Al-Muntazam*, Događaji iz 506. godine.

uglavnom zabilježeni od samoga početka. Primjera radi učač prouči ajet iz Kur'ana, a Ahmed Gazzali ga interpretira prema vlastitom shvaćanju profinjenim kur'anskim izrazima uz recitiranje poezije. Ili ga neko od prisutnih nešto upita i medžlis započinje odgovorom na pitanje koje mu je postavljeno. Međutim, kada je riječ o spomenuta tri medžlisa izvjestitelj ne daje nikakve informacije o njihovu početku nego nas odjedanput uvodi na sredinu medžlisa, tamo gdje počinju prigovori Jusufa Sufije i medžlis završava Gazzalijevim odgovorom.

S obzirom na teme koje se razmatraju i način na koji Gazzali odgovara Jusufu Sufiji ovi se medžlisi ne razlikuju od ostalih. Sva tri medžlisa su u potpunosti gnostičkog karaktera. Kada na prvome medžlisu Jusuf Sufija kaže Gazzaliju da je prošao razinu asketizma a da ga on još uvijek poziva na asketizam, Gazzali ide korak naprijed i naziva se ašikom kojeg je ranio mač čežnje. Na drugom i trećem medžlisu rasprava se vodi o kur'anskim aluzijama koje se odnose na duhovnu razinu dvojice poslanika čije su pripovijesti izazivale iznimnu pažnju sufija i arifa. Jedna je pripovijest o Ibrahimu, alejhisselam, i njegovim riječima "Ovo je Gospodar moj", a druga je pripovijest o Musau, alejhisselam, i njegovim riječima "Moj Bože, ukaži mi se" i odgovoru kojega je čuo "Nikada Me Nećeš vidjeti". Na oba medžlisa se vodio razgovor o viđenju Boga.

Kao što je naprijed kazano na drugome medžlisu se razgovaralo o Ibrahimu, alejhisselam, i riječima "Ovo je Gospodar moj" koje je izgovorio nakon što je ugledao zvijezdu, mjesec i Sunce a koje se odnose na viđenje Boga. Ovoj temi je Ahmed Gazzali posvećivao izuzetnu pažnju. Sa stanovišta Jusufa Sufije kada hazreti Ibrahim ugleda zvijezdu, mjesec i Sunce i kada kaže "Ovo je Gospodar moj" on se time udaljio od viđenja Boga. Drugim riječima, on u takvome stanju nije zaljubljenik u Boga. Međutim, Ahmed Gazzali smatra da je hazreti Ibrahim u svim ovim stanjima usredsređen na svoga obožavanog Voljenog i da se kreće ka Njemu. Ovo stanje je Gazzali u *Sawānehu* nazvao "promjenljivost" aška. I stoga što je Ibrahim dok gleda zvijezdu, mjesec i Sunce u stanju kretanja ka svome Voljenom, odnosno Bogu on za njih i kaže: "Ovo je Gospodar moj". Ali istoga trena iz dubine duše on vapi da ne voli one koji zalaze. Gazzali u vezi sa ovim ukazuje na jedan važan detalj njegove psihologije ljubavi, a to je da ašik u šta god da pogleda, on u tome vidi Ma'šuka. Ako gleda u pustinju ili more, on u njima vidi Ma'šuka. Ovu temu Gazzali analizira i u *Sawānehu*. U jednom stihu on kaže:

*Stoga što samo Tebe zamišlja ovo oko
Gdje god da pogledam mislim Ti si to.*²⁴

Na jednom drugom mjestu on ovo stanje koje predstavlja razinu antropomorfizma i koje se javlja na početku ljubavi tumači na temelju priče o Medžnunu i njegovom susretu sa gazelom i o oslobađanju gazele.²⁵ Ovdje i na jednom drugom Medžlisu zabilježenom u "*Fusūl al-multaqata*" on ovo stanje kao što smo već kazali naziva "žutilo aška".

I na trećem medžlisu se, također, aktualizira tema viđenja Boga. Dok je Gazzali govorio o vrlinama hazreti Musaa, Jusuf Sufija je skočio na noge i kazao: Ako su ovo bile istinske vrline zašto je, onda, Musau uskraćeno da vidi Boga? Dajući odgovor na ovo pitanje Gazzali objašnjava jednu suptilnu novu značajku vezanu za pripovijest o Musau, alejhisselam, i njegovu viđenju Boga. Uopće uzev, pripovijest o Musau, alejhisselam, je bila predmetom iznimne pažnje sufijskih krugova Gazzalijeva vremena o čemu svjedoči veliki broj zabilježaka u knjigama i Medžlisima. Ta se pripovijest podrobno i detaljno analizirala sa svim profinjenim pojedinostima sadržanim u njoj. Naprimjer, jedno od tumačenja je bilo da hazreti Musa uprkos svim vrlinama koje je posjedovao nije bio na takvoj duhovnoj razini da bi bio u stanju vidjeti Boga. Ali Poslanik islama je bio u stanju gledati Boga u noći Mi'radža jer je njegova duhovna razina bila uzvišenija od razine ostalih poslanika. Na jednu drugu značajku je ukazao Halladž, a Ahmed Gazzali je to prenio u jednom od Medžlisa zabilježenih u "*Fusūl al-multaqata*". Halladž je kazao: Da Musa, kada mu se Bog obratio kazavši: "*Pogledaj u brdo*" nije pogledao, Bog bi mu se ukazao. Gazzali na jednom drugom medžlisu kojeg prenosi Ibn Džuzi ukazuje na još jedno profinjeno značenje ove pripovijesti. On kaže: Kada je hazreti Musa kazao: "*Moj Bože, ukaži mi se da Te vidim*", a Bog mu odvratio: "*Nikada Me Nećeš vidjeti*", Musa mu reče: Zar Tebi dolikuje da odabereš Adema, osramotiš ga i istjeraš iz Dženneta. Sada si i mene pozvao na brdo Sinaj i neprijatelje obradovao mojom propašću. Ako ti ovako postupaš sa dobrim robovima šta tek činiš sa neprijateljima?"

Na medžlisu kojem je prisustvovao i Jusuf Sufija, Ahmed Gazzali tumači profinjenost koja se odnosi na riječi *Nikada Me Nećeš vidjeti* upu-

²⁴ *Sawāneh*, Predgovor, str. 4.

²⁵ *Ibid*, str. 22-23.

ćene Musau, alejhisselam. On objašnjava zbog čega je Bog upotrijebio izraz “لن” – “*nikada*” i kaže da je ova riječ Musau sudbinski predodređena, te da mu je morala biti izrečena. Međutim, Musa, a.s., je mogao biti stamen i poput hazreti Poslanika koji na Mir'adžu nije vezao srce ni za šta osim Boga, mogao je i on da ne pogleda u brdo kako bi mu Bog darovao blagodat Njegovog viđenja. Profinjenosti i suptilnosti na koje ovdje ukazuje Gazzali obraćajući se Jusufu Sufiji ne mogu se naći na drugim njegovim medžlisima.

Tri Medžlisa Ahmeda Gazzalija koja predstavljaju njegove odgovore Jusufu Sufiji

(Fol. 89b) Prenosi se :

1. Ahmed Gazzali, smilovao mu se Allah, govorio je na svome medžlisu o nedostacima dunjaluka i preporučio da ga treba udaljiti od sebe i ostaviti ga. Na ove riječi Jusuf Sufija je skočio sa mjesta i kazao: “Šejhu, ti znaš da otkako sam spoznao šta je dunjaluk, otada sam ga ostavio. Pa zašto mi iznova ponavljaš da ga ostavim i udaljim od sebe?”

*Mome srcu je olakšano, da ga zaboravim pomoglo mi je
Ali, ima li ikoga da u ove riječi povjeruje?*

Prisutni su na ove Jusufove riječi počeli glasno jecati. Šejh Ahmed ih je išaretom pozvao da prestanu plakati i kada je nastao tajac rekao je: “O muslimani, mač njegove čežnje isukan je iz korica aška i pticu koja se nadala sjedinjenju usmrtio je. Sada su u rijeci njegova srca usahnule kapi krvi njegove.”

2. Jedanput je govorio o stanju zaljubljenikā. Na jednom mjestu, tokom kazivanja, rekao je da među zaljubljenicima postoji znak. Na to je Jusuf skočio i kazao: “Kažeš, šejhu, da između dva zaljubljenika koji se vole postoji znak. Ali, hazreti Ibrahim, usprkos uzvišenoj razini na kojoj je obitavao, ipak je ugledavši zvijezdu kazao: “*Ovo je Gospodar moj*”. Gdje je taj znak ljubavi (između njega i Boga)?

Ahmed Gazzali je rekao: “Bravo dervišu! Zatalasala su se mora poređenja u Ibrahimovu srcu; iz skrovitih dubina svojstava srca na vidjelo su izašli prijateljstvo (*hollat*) i ljubav, i on je kazao: “Ne volim one koji zalaze”. Onaj ko oboli od “žutila” sav svijet vidi u žutoj boji. Tako

je i u hazreti Ibrahimovim očima bilo žutilo aška. Šta god da je vidio mislio je da je pehar pića. Koga god je gledao zamišljao je da je Krčmar.

3. Jedanput je govorio o vrlinama hazreti Musaa, alejhisselam. Biranim riječima hvalio je njegovu ličnost. Jusuf je skočio sa mjesta i kazao: “Šejhu, hazreti Musa usprkos plemenitom položaju i uzvišenom mekamu, ipak je od Boga tražio da Ga vidi i začuo je odgovor: “نن” – “*nikada*” (Me nećeš vidjeti). Šejh Ahmed je odgovorio: “Tako je, u njegovoj sudbini je utisnuto “نن” – “*nikada*” i zato kamo god bi se okrenuo odgovor koji bi začuo bio je “*nikada*”. Zar ne vidiš da kada je od svoga naroda zatražio da povjeruju, oni su mu kazali: (نن نؤمن لك) “*Nikada ti nećemo vjerovati*” (Kur’an, Al-Baqara: 55). Na drugom mjestu im kaže da budu zadovoljni a oni mu odvrću (نن نصر...) “*Mi ne možemo nikako jednu te istu hranu jesti*” (Kur’an, Al-Baqara: 61). A kada je hazreti Hidra molio da mu dopusti da ga prati kako bi se okoristio draguljem njegova “ledunni” znanja, Hidir mu odgovara. (نن تستطيع معي صبرا) “*Ti nikada (nikako) nećeš moći sa mnom da izdržiš*” (Kur’an, Al-Kahf: 67). I isto tako kada je od Boga tražio da Ga vidi, Bog mu je kazao: “*Nikada Me Nećeš vidjeti*”.

*Da crnoga bena na njezinu licu ne bi
Niko u njega pogledati mogao ne bi.*

Da Musa gorki zalogaj “*Nikada Me Nećeš vidjeti*” nije okusio onaj Gospodin ljudskoga roda slatkoću: “*Srce nije poreklo ono što je vidio*” (Kur’an, Al-Nağm:11) ne bi iskusio ♦

S perzijskog prevela: Mubina Moker